

ЉИЉАНА ЧОЛИЋ*
КАТЕДРА ЗА ОРИЕНТАЛИСТИКУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

АХМЕД РЕФИК АЛТИНАЈ И ПОЧЕЦИ ТУРСКЕ КРИТИЧКЕ ИСТОРИОГРАФИЈЕ

Рад је посвећен почецима турске критичке историографије, чији је најистакнутији представник и пионир Ахмед Рефик Алтинај (1881–1937). Као истакнути интелектуалац свога времена и угледни професор турске историје на универзитету Истанбулу, Ахмед Рефик оставио је значајан траг као писац историографске литературе. У његовој изузетно богатој писаној оставштини посебно се издваја едиција од шеснаест књига, објављених под заједничким насловом Османски живот у прошлој епохи (Geçmiş Asırlarda Osmanlı Hayatı).

Кључне речи: османска прошлост, турска критичка историографија, Ахмед Рефик Алтинај, историја српског народа

Међу турским историчарима који су своја истраживања османске прошлости поред старих хроника, базирали и на документарним изворима, Ахмед Рефик Алтинај (1881–1937) заузима посебно место као један од пионира турске критичке историографске школе. Радио је као издавач новина *Tercüman-ı Hakikat* и *Millet*, био је члан новооснованог Османског историјског друштва. Рођен у последњој деценији 19. Века, током свог кратког али пословно успешног живота био је и професор турске историје на Истанбулском универзитету. Али, његово највеће достигнуће јесте његов рад као писца и издавача историографске литературе.

Поред Мехмеда Галиба, Абдурахмана Шерефа и Халила Едхема, он спада међу водеће турске османисте који су се бавили издавањем документарних историјских извора до Другог светског рата, и

* ljiljanac2000@gmail.com

заузима посебно значајно место као један од пионира турске критичке историографске школе. Истини за вољу, квалитет њихових напора знатно је умањен услед непостојања утврђених критеријума и правила за научно и критичко издавање и коришћење османске архивске грађе, односно недовољне упућености у резултате које су на том плану већ били остварили европски турколози.

На ову чињеницу, указао је Лудвиг Фекете у свом критичком осврту на приступ Ахмеда Рефика и сходно томе, скромне домете.¹

Но, упркос томе, новинар и издавач, песник и приповедач, професор и историчар, Ахмед Рефик Алтинај је свој кратак живот (56 година) обележио изузетно успешном и плодном каријером. оставивши неизбрисив траг због чега је и данас присутан у турској и страниј историографији, а што потврђује и наш данашњи осврт на његово дело.

Имајући у виду неке сегменте историографског опуса Ахмеда Рефика који се односе на нашу националну историју, одлучили смо да поклонимо посебну пажњу оствареним резултатима на том плану.

Његов историографски опус одликује се задивљујућим обимом, поготово опсежна историја Османског царства *Geçmiş Asırlarda Osmanlı Hayatı* – Живот Османлија у прошлим временима, која обухвата 16 томова и сукцесивно је објављивана од 1915. до 1927. године.

На самом почетку, бићемо слободни да изнесемо једно запажање. Проучавајући прошлост свога народа током постојања Османског царства под чијим окриљем је и сам рођен и провео већи део живота, Ахмед Рефик је испољавао прилично јасан романтичарски однос.

Управо у свом капиталном делу (Живот Османлија у прошлости), он је настојао да прикаже прохујало време свога народа и државе у свој величини, лепоти и грандиозности. Међутим, то му није сметало да касније, после Првог светског рата, објави историјску приповест *Два комитџџија – два злочина* о међусобним злоделима учињеним од турске и јерменске стране, закучивши да је масакр над Јерменима био покушај турских власти да елиминишу Јермене. Овом својом књигом која је била у супротности са званичном турском политиком, Ахмед Рефик је себе довео у деликатан положај, али се у светлу својих ставова и афирмисао објективношћу која је и најважнији задатак историографских истраживања. Иако му се и данас од стране неких историчара замера покушај паралелизма, преовлађују оцене да је он пре

¹ Ludvig Fekete, „Türk vesikaların neşri ve bu işin arzettiği meseleler”, *Belleten*, V, 1941, Nr. 20, s. 614.

свега с моралне тачке гледишта био поборник хуманистичког става да све етничке групе унутар тадашње турске државе треба да имају једнака права.

Лепота језика и стила, а посебно жеља и потреба да се извесни моменти прикажу у најлепшем светлу, често су чинили да и сама догађајна историја, иако представљена веродостојно, добије другачији вредносни оквир од реалног и објективног.

Навешћемо пар примера:

У књизи *Научници и уметници* (*Alimler ve Sanaatkarlar*) која је настала превасходно на основу наративних извора, а о чему сведоче и повремени цитати из старих турских хроника, описујући детињство Ибрахима Печевија, Ахмед Рефик између осталог каже: „У метежу турске окупације, универзитет (у Печују) је разорен, али су мађарски професори наставили да обучавају. Међу Мађарима и Турцима се изродило пријатељство”, да би мало касније поновио: „Међу Турцима и Мађарима настала је блискост.”²

Без обзира на то да ли је до ове констатације дошао захваљујући писању самог Печевија, или др Имреа Карачона као његовог првог биографа, сасвим је јасно да је по природи ствари постојао саживот, али мало је вероватно, штавише нереално уопште поменути, а камо ли потенцирати тврдње о искреном пријатељству између освајача и освојених.

„Неуспех под Бечом није могао да сломи одлучност султана Сулејмана. Чак је и повлачење војске окончано тријумфом,” стоји на почетку животописа султана Сулејмана Канунија у Рефиковом делу *Владавина жена* (*Kadınlar Saltanatı*).³ Излишно је и указивати на то да се војни неуспех и повлачење трупа никако не може завршити тријумфално.

Посебном поетичношћу истиче се његов опис периода лала – *Lale Devri*, тако да се данас Ахмед Рефик с правом помиње као „Човек који чини да се заволи прошлост”, односно *Tarihi sevdiren adam* како га је назвао Музафер Гокмен, аутор истоименог дела посвећеног Ахмеду Рефику.⁴ Под овим насловом о њему је недавно снимљена и радио емисија у којој о њему говори и пише др Бахри Ата који је такође објавио студију о поменутом историчару.⁵

² Ahmet Refik, *Alimler ve Sanaatkarlar*, İstanbul, 1924, 130.

³ Ahmet Refik, *Kadınlar Saltanatı*, İstanbul, 1916, 39.

⁴ Muzaffer Gökman, *Tarihi Sevdiren Adam*, T. İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1978.

⁵ Bahri Ata, (doç dr Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dili) *Tarihi Sevdiren Adam*

Позивајући се првенствено на резултате Гокмановог истраживања, Бахри Ата саопштава мишљења и оцене Рефикових историографских дела од стране угледних турских истраживача, где се као општи суд намеће у различитом виду неколико пута изнет став да се ради о штиву писаном једноставним, јасним и живописним језиком где се материја износи на научно популаран начин са жељом да се привуче читалачка публика, побуди радозналост и на забаван начин упозна са дешавањима у прошлости.

Међу историографским делима Ахмеда Рефика, за нас посебну пажњу привлачи монографија посвећена Мехмед-паши Соколовићу⁶ која је 1927. дакле, само три године по објављивању у Турској, преведена и објављена и код нас.

У својој познатој књизи *Мехмед Соколовић*, писаној нажалост без критичког апарата, али која је упркос томе добро прихваћена и доживела поновљено издање, у одељку датом на крају под насловом *О изворима ове књије*, др Радован Самарцић помиње: „Најобавештеније дело о Мехмеду Соколовићу које се после књиге Ахмеда Рефика појавило у турској историографији несумњиво је велика студија коју је у *Islam Ansiklopedisi* односно *Енциклопедији ислама* објавио Тајиб Гокбилкин.⁷) Не бавећи се овом приликом чињеницом да професор Самарцић није знао турски језик и да је ову оцену могао једино преузети од других и усвојити, остаје чињеница да је монографија Ахмеда Рефика о Мехмед-паши Соколовићу до данас остала једно од референтних дела о овој значајној историјској личности српског порекла.

Следећи хронолошки ток живота једног од најчувенијих турских великих везира, од напуштања родног краја до ступања у царски двор у Једрену и даљег успињања на друштвеној и државној лествици у Цариграду, Ахмед Рефик саставља једну веома занимљиву историјску приповест у свом уобичајеном маниру који ће постати и његов заштитни знак. А то је комбиновање предања и легенди са документарном грађом, позивајући се каткад на наративне изворе, међу којима предњачи *Историја Ибрахима Печевија*, а каткад на званичне списе османске администрације, најчешће на записе из мухиме дефтера.

Заступљеност Печевијевог дела није случајна ако се узме у обзир да је, како Ахмед Рефик у свом делу наводи, чувени турски историчар био један од тројице синова сестре од стрица Мехмеда Соко-

⁶ Ahmet Refik, *Sokullu*, Orhaniye Matbaası İstanbul, 1924; Ахмед Рефик, *Соколовић*, Сарајево 1927.

⁷ Радован Самарцић, *Мехмед Соколовић*, Београд 1971, 554; Tayyib Gökbilgin, „Mehmed Paşa Sokullu Tarih”, *İslam Ansiklopedisi* VII, 595b–605b.

ловића, која је заједно са још неким члановима своје најуже и шире породице Соколовић довео у Цариград.⁸

Иначе, монографија о Мехмеду Соколовићу изашла је из штампе исте године кад и књига *Научници и уметници* у којој је дата и биографија Ибрахима Печевија.⁹

Ваља нагласити да се вредност ове књиге ни изблиза не исцрпљује само приповешћу о животу и службовању једног од најчувенијих великих везира у историји турске царевине. У потпуности се уклапајући у едицију *Животи Османлија у прошлости*, она садржи необично сликовите представе једног минулог времена које се не могу наћи у документарној грађи, али их њени наводи могу употпунити и поткрепити.

Примера ради, поменимо казивање о кафанама издвојивши епизоду о пожару у јеврејској махали. Цитирамо: „Бостанцибаша и јаничарски ага са својим одредима пожурили су да гасе ватру. Том приликом ушло је неколико бостанција у једну радионицу у којој се производила сумпорна киселина. Угледавши по рафовима око две стотине пуних винских флаша, свако од њих уграбио је по једну и с највећом похотљивошћу почео пити. За час 'ћезап' – тј. сумпорна киселина како је народски звана, је деловала и њих десеторица који су пили на месту су остали мртви. Тога времена, с падишахом на челу бијаху одани пијанству најзнаменитији људи.”¹⁰

У даљем тексту, аутор приповеда о нишанцији Фируз-бегу који је због пијанства доживео многа понижења и неприлике, па чак и то да му неки Цариграђани потуре лажну султанску заповест пуну увреда, на коју је он, у склопу своје функције, а у непажњи, ставио султанов монограм. Овакав ферман стигао је затим до великог везира и био је повод за нишанцијину смену и пензионисање.

Развијајући даље питање употребе алкохола у царевини, Ахмед Рефик је допринео да стара турска наративна литература која је до тада била готово сасвим непозната допре до читалаца.

Но, да се вратимо Мехмед-паши Соколовићу, његовим карактерним особинама и утиску који је остављао. Како стоји: „За време Соколовићеве управе, администрација је била усавршена. Велики везир није био похлепан за богаћењем. Он никада није узимао мито. Стога дворске интриге за његовог времена нису могле успевати. Он је и са двором имао директне везе јер је његова жена, принцеза Исми-

⁸ Ахмед Рефик, *Соколовић*, Сарајево 1927, 11.

⁹ Ahmed Refik [Altınay], „Peçevi İbrahim”, *Âlimler ve Sanatkârlar*, İstanbul 1924, s. 129–150.

¹⁰ Ахмед Рефик, *Соколовић*, 83.

хан била царска кћи.”¹¹ Замерано му је што је протурао своје рођаке и протежирао своје људе, тако да су многи остајали по страни. Али, у вези са таквим оптужбама, Рефик преузима став садржао у већ помињаној хроници пашиног рођака Ибрахима Печевија, где стоји да су ти људи заузимали своје високе функције не само зато што су били блиски великом везиру, већ и због тога што су „били заиста заслужни и одговарали времену и повереном положају.”¹²

При самом крају овог биографског дела које је, као што смо већ указали, много више од животописа Мехмед-паше Соколовића, наглашена је и његова наклоност ка ученим људима и уметницима чија је подршка и заштитник био, посебно водећи рачуна о писцима и лепој књижевности, да би затим уследила и крунска тврдња да је уживао љубав и поштовање целог народа.

Саопштени су и занимљиви подаци о члановима његове породице, уз занимљив коментар преводиоца сарајевског издања М.Р. Делића, да Ахмед Рефик у Првом поглављу помиње како је Соколовић имао два млађа брата који су помрли још у детињству, а о трећем брату нема никаквих података.

Што се тиче података о Мехмед-пашиним личним потомцима, подаци које је саопштио Рефик каснија истраживања нису променила. Дакле, како их је и он забележио првенствено на основу писања самог његовог рођака Ибрахима Печевија, најстарији син Курд умро је у младом добу, други син везир Хасан погинуо је у борби за Тифлис, а најмлађи Ибрахим паша у време смрти свога оца био је дворски службеник.

Сарајевско издање ове књиге обogaћено је са неколико фотографија којих у оригиналној верзији нема, а преводилац и приређивач је такође саопштио за то време и најсвежије податке о потомцима Мехмеда Соколовића – како стоји „о недавно преминулом Абдулкерим Џевдет – паши” и његовим синовима, приказаним на једном снимку. „Потомци Соколовића у Цариграду уживају и сада велики углед, а то нам најбоље доказује велики спровод горе поменутог Абдулкерим-паше, 15. јануара 1927. године у коме су узеле учешћа многе цивилне и војне власти, много народних посланика, сви родови турске републиканске војске и један огромна маса најотменијег цариградског грађанства, иако је покојник због своје дугогодишње слабости и слободоумних политичких назора одавно повучено живео. (...) Његов син Абдулхади Хикмет бег, посједник, живи у Цариграду...”¹³

¹¹ Исто, 99.

¹² ابرھم پچوی ، تاریخی پچوی ، استانبول ۱۲۸۱ ، ۸۱

¹³ Мехмед Соколовић, 250.

По природи ствари, интересовање за ову породицу провлачило се кроз време. У листу „Цариградски гласник” 1899. године објављен краћи чланак под насловом *Мехмеда Соколовића њошомци*. Цитирамо: „Овдашњи листови јављају да су Хикмет ефенди и Хасан ефенди, потомци славнога Мехмед-паше Соколовића, по заповести Њ.И.В. Султана, примљени у Царску војничку школу на Панкалди, где ће учити у одељењу одређеном за децу племићких и одличних породица.”¹⁴

О вредности дела Ахмеда Рефика Алтинаја можда најбоље говори чињеница да се данас готово не може наћи озбиљна књига или студија о османској фази турске прошлости, а да се међу коришћеном литературом не нађе макар неко његово дело.

Међутим, и сам опус чувеног историографа тема је бројних савремених студија, укључујући и докторске тезе. Један од свакако најсвежијих примера јесте дисертација Омера Фарука Бозкура, одбрањена у Анкари 2014. године чији наслов слободном преводу гласи *Одећа немуслимана у Османском царству од 16 до 17 века*.¹⁵

Но, ту се његов допринос не исцрпљује. Чак и да је време превазишло његове научне резултате, лепота и живописност казивања, интересовање које побуђује сваки сусрет с његовим приповестима остаће трајна и непоновљива вредност турске писане оставштине на прелому двеју епоха. Катедра за оријенталистику на Филолошком факултету у Београду данас му одаје признање Ахмеду Рефика Алтинају кроз генерације студената које уче османски језик у последњој фази његовог постојања. Тзв. „Yeni Osmanlıcu, на примеру одломака из књига *Alimler ve Sanatkarlar* и *Kadınlar saltanatı*.

Литература

Fekete Ludvig, „Türk vesikalarının neşri ve bu işin arzettiği meseleler”, *Belleten*, V, 1941, Nr. 20, s. 614.

Refik Ahmet, *Alimler ve Sanaatkarlar*, İstanbul, 1924, 130.

Refik Ahmet, *Kadınlar Saltanatı*, İstanbul, 1916, 39.

Gökman Muzaffer, *Tarihi Sevdiren Adam*, T. İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1978.

Refik Ahmet, *Sokullu*, Orhaniye Matbaası İstanbul, 1924.

Самарцић Радован, *Мехмед Соколовић*, Београд 1971, 554; Таууиб Гөкбилгин, „Mehmed Paşa Sokullu Tavis”, *İslam Ansiklopedisi* VII, 595b–605b.

Рефик Ахмед, *Соколовић*, Сарајево 1927.

¹⁴ „Мехмеда Соколовића потомци”, *Цариградски гласник*, V/1899/, бр. 50, стр. 2.

¹⁵ Ömer Faruk Bozkur, *Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimuslim Kıyafet Düzenmeleri (XVI–XVII. yüzyıllar)*, Yüksek Lisans Tezi Ankara, 2014

Refik [Altınay]Ahmed, „Peçevi İbrahim”, *Âlimler ve Sanatkârlar*, İstanbul 1924, s. 129–150.

ابراهيم پچوى، تاريخى پچوى، استانبول ۱۲۸۱، ۸۱

„Мехмеда Соколовића потомци”, *Цариградски гласник*, V/1899/ , бр. 50, стр. 2.

Bozkur Ömer Faruk, *Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimuslim Kıyafet Düzenlemeleri (XVI–XVII. yüzyıllar)*, Yüksek Lisans Tezi Ankara, 2014.

AHMET REFIK ALTINAY AND THE BEGINNING OF TURKISH CRITICAL HISTORIOGRAPHY

Summary

Among Turkish historians who beside of the old chronicles, focused their researches of the Ottoman past, on the documentary sources as well, Ahmet Refik Altınay (1881–1937) deserved a special place as the one of pioneers of Turkish critical historiography. He worked as the editor of the newspapers *Tercüman-ı Hakikat* and *Millet*; he was elected to the newly established Ottoman History Society (*Tarihi Osmani Encümeni*). Born at the last decades of 19th century, during his short but professionally successful life, in 1919 he became appointed professor of Turkish History at the Istanbul university. But his most important achievement was his work as the writer and editor of historiographical literature – books and articles, especially as the author of edition consisted of 16 books with the common title *The Ottoman Life in the Past Epochs* (*Geçmiş Asırlarda Osmanlı Hayatı*).

After World War I, Ahmet Refik wrote *Two committees two massacres İki Komite iki Kitâl* about massacres conducted on both Armenian and Turkish sides, he concludes that the massacres against Armenians was an attempt by the Turkish government with the aim to eliminate Armenians.

With this book which was not in accordance of the Turkish official state policy, Ahmet Refik put himself in delicate position, but at the same time promoted objectivity as the most important obligation in historical researches.

In particular, having in mind some segments of his work related with our national history we decided to pay special attention and analyze these results of his work.

Key words: Ahmet Refik, Ottoman past, Turkish critical historiography, Serbian national history